

Citatnost u djelu *Bulbulistan* Fevzije Mostarca

Đenita Haverić

Filozofski fakultet, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Rezime

Tema ovog rada jeste analiza citatnosti, kao jednog vida intertekstualnih odnosa, u djelu *Bulbulistan* Fevzije Mostarca. Citati u *Bulbulistanu* klasificiraju se u tri grupe. U prvu grupu ubrajaju se citati koji su preuzeti iz Kur'ana i hadisa; u drugu grupu spadaju citati pjesama na perzijskom i osmanskome jeziku koje pripadaju perzijskim, turskim i bosanskim pjesnicima; a u treću grupu spadaju citati nekih poslovice na arapskom jeziku. Navedeni se citati dalje klasificiraju prema kategorijalnom citatnom trokutu, sastavljenom od vlastitoga teksta, citatnog inteksta i tuđega podteksta ili prototeksta, koji je Dubravka Oraić-Tolić navela u *Teoriji citatnosti*. Tako se oni dijele na citate po citatnim signalima kojima tekst upućuje na postojanje citata; citate po opsegu podudaranja između citata i prototeksta; citate po vrsti prototeksta iz kojega su preuzeti citati; i na citate po semantičkoj funkciji citata u sklopu teksta.

Ključne riječi: *intertekstualnost, citatnost, eqtebās, Bulbulistan, Fevzija Mostarac*

1. Uvod

MADA SE INTERTEKSTUALNOST kojom se označava prisustvo tragova drugih tekstova u jednom određenom tekstu, i to u vidu reminiscencija, aluzija, replika, citata i sl. (Lešić 2005: 94) veže tek za XX vijek, ona je svakako bila prisutna i u djelima klasičnog perioda. Međutim, kada se govori o intertekstualnosti u klasičnom djelu, tu se prvenstveno misli na odnos toga djela s tradicijom, odnosno na težnju dostizanja svog uzora i ideala. Međutekstualni odnosi u klasičnim djelima ostvarivali su se uglavnom pozajmljivanjem ili transformacijom afirmiranih tema i motiva, zatim putem aluzija i citata, koji su u klasičnoj književnosti orijentalnoislamskoga kruga stekli status stilskih figura poznatih kao *talmih* i *eqtebās*. Ustvari, u orijentalnoislamskoj književnoj tradiciji u širem smislu, u koju pored arapske i turske spada i perzijska književnost, pisci prilikom pisanja nisu težili ka originalnosti nego ka doseganju svojih ideala. Naime, oni su bili mišljenja da “kad se uspostavlja intertekstualna veza, onda to biva ili s obzirom na neki pretpostavljeni ideal, ili s obzirom na neki već postojeći uzor.” (Pavličić 1988: 160).

Tragovi intertekstualnosti ogledaju se i u klasičnom djelu *Bulbulistan*, koje je Fevzija Mostarac¹ u XVIII vijeku napisao na perzijskom jeziku i to po uzoru na najbolju perzijsku prozu, Sa’dijev *Đulistan* i Džamijev *Beharistan*. Djelo *Bulbulistan* pripada moralno-didaktičkoj književnosti (*pand* ili *andarz*), koja je bila veoma rasprostranjena na Istoku i u islamskoj književnosti. To djelo jeste zbirka priča, odnosno anegdota moralno-didaktičkog sadržaja, protkanih stihovima, u kojima Fevzija izlaže svoje poglede i zaključke. Upravo posredstvom ovog djela Fevzija

¹ Šejh Fevzija Mostarac, prozni pisac i pjesnik na turskom i perzijskom jeziku, zauzima istaknuto mjesto među stvarateljima koji su vidno doprinijeli kulturnoj baštini Bošnjaka na orijentalnim jezicima. Na osnovu elegije koju je napisao povodom smrti šejha Juje iz Mostara 1707. godine, može se zaključiti da se rodio u Blagaju između 1670. i 1677. godine. Niže i srednje obrazovanje stekao je u Bosni, najvjerovatnije u Blagaju i Mostaru, a više u Istanbulu. Duže vrijeme boravio je u Istanbulu, u mevlevijskoj tekiji na Galati, gdje se upoznao sa tesavvufom i derviškim redom mevlevija. Nakon povratka u Mostar, oko 1707. godine, postaje šejh mevlevijske tekije i preuzima katedru za izučavanje Rumijeve *Mesnevi*e, koju je još krajem XVI vijeka osnovao Derviš-paša Bajezidagić. Fevzija Mostarac umro je u Mostaru oko 1747. godine.

nastoji prikazati aktuelne društvene uvjete u Bosni i Hercegovini u XVIII vijeku, te utjecati na promjene odnosa u društvu.

S obzirom na činjenicu da je to jedino prozno djelo na perzijskom jeziku na našem podneblju, ono neosporno predstavlja riznicu bošnjačke baštine na perzijskom jeziku.

Intertekstualni odnosi u *Bulbulistanu* prvenstveno se ostvaruju u vidu književnih pozajmica, citata i aluzija, posredstvom kojih se očituje prisustvo tragova drugih tekstova s kojima *Bulbulistan* stupa u međusobni dijalog. Težište ovoga rada jeste na analizi citatnih postupaka koji se ostvaruju u *Bulbulistanu*.

2. Citati u *Bulbulistanu*

Citatnost kao jedan od tipova intertekstualnih relacija jeste “prisustvo tuđih riječi u tekstu: tekst u sebi sadrži ‘tuđu riječ’ (riječ drugoga) koja postaje konstruktivni element njegove strukture” (Lešić 2005: 99), a citat je “eksplicitni intekst u kojem se tuđi i vlastiti tekst podudaraju u sklopu vlastitoga” (Oraić-Tolić 1990: 164).

Kada je riječ o citatima zastupljenim u *Bulbulistanu*, oni se mogu klasificirati u tri grupe. U prvu grupu ubrajaju se citati koji su preuzeti iz Kur’ana i hadisa, u drugu grupu spadaju citati pjesama na perzijskom i osmanskome jeziku koje pripadaju perzijskim, turskim i bosanskim pjesnicima, a u treću grupu spadaju citati nekih poslovice i frazema na arapskom jeziku.

2.1. Citati iz Kur’ana i hadisa (*eqtebās*)

Najveći broj citata u *Bulbulistanu* odnosi se na citate iz Sakralnog teksta. Zastupljen je jedan broj ajeta iz Kur’ana i veći broj hadisa Muhammeda, a. s. Ovdje je, ustvari, riječ o citatnoj kulturi, s obzirom na činjenicu da je stilska figura *eqtebās*, odnosno citiranje iz Kur’ana i hadisa, obilježje klasične orijentalne književnosti, u koju spada i *Bulbulistan*. *Eqtebās* je ustvari “navođenje (u prozi ili poeziji) odlomka iz Kur’ana ili hadisa, ali tako da to nije izričito istaknuto. Pri tome je dopuštena i manja izmjena preuzetog teksta” (Muftić 1995: 160).

Citiranje Kur’ana i hadisa karakteristika je druge etape razvoja perzijske proze, koja počinje sredinom XII vijeka, a traje do XIV vijeka.²

² Mohammadtaqî Bahâr u *Stilistici (Sabkšenâsi)*, koja se smatra temeljnom literaturom

U mnogim djelima koja datiraju iz ovoga perioda primjećuje se upotreba velikog broja arapskih riječi. Najznačajnije djelo iz ovog perioda jeste zasigurno Sa'dijev *Ādīstan*, u kojem je, kao i u Džamijevu *Beharistanu*, zastupljen veliki broj kur'anskih ajeta i hadisa. S obzirom na činjenicu da su ova dva djela predstavljala uzor i ideal *Bulbulistanu*, razumljivo je da je i Fevzija posegnuo za upotrebom upravo ovih citata.

2.1.1. Citiranje ajeta iz Kur'ana

Ajeti iz Kur'ana uglavnom se nalaze u proznom tekstu *Bulbulistana* a doneseni su u svom izvornom obliku na arapskom jeziku. Oni se jednostavno nadovezuju na perzijski tekst, obrazujući jednu strukturnu cjelinu, što se vidi u slijedećem primjeru:

iz ove oblasti, perzijsku prozu, na osnovu njenih glavnih jezičko-stilskih karakteristika, hronološki je podijelio u četiri razvojne etape:

- Prva etapa razvoja perzijske proze traje od prve polovine X do sredine XII vijeka, a proza ovog perioda karakterizira se jednostavnim i jezgrovitim stilom, kratkoćom rečenica, bez upotrebe stilskih figura i ukrasa, stoga se naziva *jednostavnom* (*nasr-e sâde*) ili *neukrašenom prozom* (*nasr-e morsal*).
- Druga etapa razvoja perzijske proze traje od sredine XII do XIV vijeka, a uočljive su dvije vrste proze ovog perioda: prva koja je još uvijek jednostavna proza i naslanja se na prozu prvog perioda, s tom razlikom što se primjećuje upotreba kur'anskih ajeta, hadisa, arapskih riječi, sinonima, poetskih fragmenata, a zastupljen je i paralelizam i druga vrsta proze koja se naziva *rimovana i dotjerana proza* (*nasr-e mosađđa' wa fannî*). Ova proza odlikuje se upotrebom velikog broja stilskih figura i ukrasa, a zastupljena je i rimovana proza.
- Treća etapa razvoja perzijske proze traje od XIV do XVIII vijeka, a proza ovog perioda pisana je teškim i izvještačenim stilom, koji je prepun raznih stilskih figura, te je stoga nazivaju *izvještačenom i kitnjastom* (*nasr-e masnû' wa motakallef*). Zastupljen je veliki broj riječi arapskog, turskog i mongolskog porijekla, a rimovana proza toliko se koristi da djela postaju teška i nerazumljiva za čitanje.
- Četvrta etapa razvoja perzijske proze traje od XVIII vijeka pa nadalje i poznata je kao razdoblje *književne obnove* (*bâzgašt-e adabî*). Autori ovog proznog stila postepeno se okreću jednostavnom stilu pisanja, potiskujući duge i komplicirane rečenice, sinonime, paralelizme, rimovanu prozu i skloni su upotrebljavanju riječi čisto perzijskog porijekla (Bahâr 1375/1996: 283–289).

ملائکہ چرا شرم نداشتند کہ گفتند سبحانک لا علم لنا الا ما علمتنا³ اگر من ندانم چه کم
ملائکہ چرا شرم نداشتند کہ گفتند سبحانک لا علم لنا الا ما علمتنا³ و کاستم باشد

*Zašto se anđeli nisu stidjeli da kažu: Slava tebi! Mi znamo samo ono čemu si nas ti poučio. Ako i ja ne znam, kakve tu ima štete i sramote. (Bulbulistan: 95)*⁵

Navedeni ajet upotrijebljen je da bi se argumentirao autorov stav, što je u najvećem broju slučajeva glavna funkcija ajeta. Dakle, ajeti se citiraju u prvom redu da bi argumentirali autorov stav i sadržaj koji mu prethodi.

Međutim, u nekim slučajevima ajeti se upotrebljavaju da bi samo upotpunili rečenicu, što se vidi u slijedećem primjeru:

پس ندا کرد کہ سخن گوی آنگہ بہشت سه بار گفت قد افلح المؤمنون⁶ و آنگہ گفت من
پس ندا کرد کہ سخن گوی آنگہ بہشت سه بار گفت قد افلح المؤمنون⁶ و آنگہ گفت من
(Bolbolestān: 32b)

*Poslije je pozvao raj: Govori! Tada je raj tri puta rekao: "Vjernici su spašeni":
A zatim je dodao: "Ovdje nemaju pristupa licemjери i tvrdice." (Bulbulistan: 107)*

Jedan broj ajeta navedenih u *Bulbulistanu* ima funkciju naglašavanja značenja samog teksta, što se ogleda u sljedećem primjeru:

در آن دم سرہنگ ہدایت لامکانی و پیک اورنگ پادشاہ لازمانی بہ نامہ ی عون آگاہی بہ
در آن دم سرہنگ ہدایت لامکانی و پیک اورنگ پادشاہ لازمانی بہ نامہ ی عون آگاہی بہ
نگین یهدی من یشاء الی صراط مستقیم مہور و در بالای ترقیم نشان وصول نوشتہ و اتقوا
نگین یهدی من یشاء الی صراط مستقیم مہور و در بالای ترقیم نشان وصول نوشتہ و اتقوا
یوما ترجعون فیہ الی اللہ

(Bolbolestān: 24a–24b)

³ Sura *Krava* – *Al-Baqara*, 32. ajet.

⁴ Original Fevzijina *Bulbulistana*, dakle njegov autograf, niti do danas nije pronađen. Stoga su svi primjeri na perzijskom jeziku preuzeti iz rukopisa No. 6, koji se čuva u Orijentalnoj zbirci Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, ali s unesenim ispravkama iz kritičkog izdanja *Bulbulistana*, koji je priredio Esmat Khoeini, Sarajevo, Kulturni centar Ambasade Islamske Republike Iran, 2011. Navedeni rukopis najstariji je među postojećim rukopisima *Bulbulistana* i smatra se najljepšim i u pogledu jezika najtačnijim. Bitno je spomenuti da je ovaj rukopis u cijelosti objavljen kao dodatak drugom izdanju *Bulbulistana*, Sarajevo, Kulturni centar Islamske Republike Iran u Bosni i Hercegovini, 2003, tako da svi zainteresirani mogu imati uvid u rukopis.

⁵ Prijevod stihova i proznog teksta na bosanskom jeziku preuzet je iz: Fevzi Mostarac, *Bulbulistan*; prijevod, uvod, napomene i komentari: Džemal Čehajić, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

⁶ Sura *Vjernici* – *Al-Mu'minun*, 1. ajet.

U tom času pojavi se vođa božje upute i vjesnik prijestolja cara, koji je izvan vremena, sa knjigom upute i pečatom na kome je napisano: “On upućuje na pravi put onoga koga hoće”. Iznad toga bilo je napisano to što ukazuje na sjedinjenje: “**Bojte se dana kada ćete se vratiti Bogu**”. (Bulbulistan: 91)

Osim u proznom tekstu, Fevzija je ajete, odnosno dijelove ajeta, navodio i u poeziji, što se vidi u sljedećem stihu:

چو ذاتش مظهرکن فیکون شد تفکرکن اگر داری تو اذعان

(Bolbolestān: 10a)

Kako je njegovo biće postalo manifestacija “**Budi i biva**”,

Razmišljaj, ako imaš čvrstu vjeru! (Bulbulistan: 67)

2.1.2. Citiranje hadisa

Hadisi Muhammeda, a. s., zastupljeni su u većem broju i uglavnom se nalaze u proznom dijelu *Bulbulistana*. Citirani hadisi najvećim su dijelom preneseni u njihovu izvornom obliku na arapskom jeziku i uglavnom se navode radi naglašavanja značenja teksta i da bi argumentirali autorov stav, što se vidi u narednim primjerima:

حکمت از شبلی پرسیدند که مردمان بر چند صنف اند گفت بر چهار گفتند کدام کدام است گفت صنف اول آنان است که دانند دانند که دانند آنان علما اند تابع ایشان باشید و از آنان دور مبادید ایرا خواجه ی هر دو سرا فرموده است العلماء امناء الرسل علی عباد الله تعالی (Bolbolestān: 26a)

Mudrost – Pitali su Šiblija: Koliko ima kategorija ljudi i koje su? Četiri – odgovori. Koje su – upitaše. Prva kategorija su oni koji znaju i znaju da znaju. To su učenjaci. Slijedite ih, jer učitelj oba svijeta je rekao: “**Učenjaci su povjerenici poslanika kod božjih robova.**” (Bulbulistan: 94)

حبّ دنیا از دل بیرون کردن است ایرا دنیای دون نه سرای مؤمنان است این را کلام خواجه ی هردوسرا نیزدلیل بی ریب است قال علیه السلام الدنیا سجن المؤمن والقبر حصنه والجنه مأواه والدنیا جنه الکافر والقبر سجنه والنار مأواه (Bolbolestān: 27a–27b)

Da iz svog srca odstrani ljubav za ovim svijetom, jer ovaj ništavni svijet nije dom vjernika. Riječi učitelja oba svijeta su nepobitan dokaz za to. Poslanik Muhamed je rekao: “**Ovaj svijet je zatvor za vjernika, grob je njegova tvrđava, a raj njegovo boravište. Ovaj svijet je raj za nevjernika, grob je njegov zatvor, a pakao njegovo stalno boravište.**” (Bulbulistan: 96–97)

Jedan dio hadisa Muhammeda, a. s., nalazi se i u poetskom dijelu teksta *Bulbulistana*, što se vidi u sljedećim stihovima:

نیست با مردان حق باکی ز آرایش ولیک شد همین در مهرگاه شان سوز مهر او
گفته چون **الفقر فخری** خواجه ی هر دو سرا واجب آمد با دیگر افتاده ها را سیر او
(*Bolbolestān*: 7b)

*Nema nikakve bojazni za bogougodnike da se posluže luksuzom,
Budući da u njihovim srcima je plam ljubavi prema Njemu.
Ali pošto je učitelj oba svijeta rekao: “Siromaštvo je moj ponos”,⁷
Dužnost je i drugim poklonicima da slijede njegov primjer. (Bulbulistan: 62)*

Osim hadisa prenesenih u izvornom obliku na arapskom jeziku, u *Bulbulistanu* je zastupljen izvjestan broj hadisa parafraziranih i napisanih na perzijskom jeziku:

و در خبر دیگر آمده است که خدای تعالی هیچ کرداری نپذیرد الا که به اخلاص باشد به
رضای ایزد تعالی کرده باشد و چون دریش اخلاص نبود حق تعالی آن عمل را نپذیرد و در آخرت او را
هیچ ثوابی نباشد و جایگاه عاملش در دوزخ بود. (*Bolbolestān*: 28b)

U drugom hadisu stoji da Bog prima samo ono djelo koje je učinjeno sa iskrenošću i radi Njegovog zadovoljstva. Ako djelo nije učinjeno sa iskrenošću, uzvišeni Bog ne prima to djelo. Nema nagrade za njega na drugom svijetu, a mjesto onoga koji ga je učinio biće u paklu. (Bulbulistan: 100)

2.2. Citati pjesama na perzijskom i osmanskome jeziku

U četvrtom poglavlju *Bulbulistana* Fevzija citira deset pjesama na perzijskom jeziku i jednu pjesmu na turskom – osmanskome jeziku. Sve navedene pjesme pripadaju turskim i bosanskim pjesnicima, koji su pisali na perzijskom jeziku, izuzev jedne pjesme koja pripada Dželaluddinu Rumiju, velikom perzijskom pjesniku. Fevzija je s većinom predstavljenih pjesnika bio savremenik i dobro je poznao njihovu poeziju. Stoga je nakon predstavljanja svakog pjesnika davao svoje komentare o životu, stilu i poeziji svakog od njih, a potom navodio nekoliko njihovih stihova. Dakle, u ovom poglavlju Fevzija je iznosio

⁷ Hadis: “Siromaštvo je moj ponos”. Vidjeti: Meibodī, *Kašfol-asrār*. Tehrān: Entešārāt-e Amīr Kabīr, 1363/1984, svezak 10, str. 59.

kritički osvrt na poeziju. Ovdje je ustvari riječ o *metatekstualnosti*⁸ s obzirom na to da Fevzija daje kritičke komentare na poeziju svojih savremenika, koja ustvari predstavlja prototekst na koji se naslanja metatekst, odnosno Fevzijin komentar.

Za ilustraciju poslužiti će sljedeći odlomak iz *Bulbulistana*:

نکات درویش پاشا رحمه الله عليه از گزیده ی ارباب لبابت و زیده ی اصحاب بصالت است و همه اشعار وی نکته آمیز و رشحات کلکش ایهام ریز است و دو دیوان دارد یکی فارسی و یکی ترکیست هر دو لطیف و معنی دار و نظیف نکته شاعر است دو بار به بوسنه والی شده و سالی چند نیز در اکره محافظ بوده و چنین مشهور است که از گزیده ی اولیا الله بود و یادگار حضرت مولانا مثنوی را آغاز تنظیر کرد و جزی دو ساخت شبی در خواب مولانا را دیده و وی را گفته ای درویش کتاب من هرگز تنظیر نپذیرد ازین سودا باز شو و آنگه فارغ شد و آن دو جز که نوشته من آن را دیدم بسیار معنی دار و لطیف بود فقیر چنین پندارم که از وزرا آن چنان کامل و دانا نیامده است و این از جمله ی اشعار وی است

غزل

اگر آن سرو قد سازد مشرف خانه ی ما را نثار مقدمش دارم همه دنیا و عقبا را
نگردد تشنگی عشق زایل از دل تشنه اگر نوشد به یک دم آبهای هفت دریا را
به یک غمزه ربوده ترک چشمت صد هزاران دل کسی هرگز ندیده درجهان این گونه یغما را
اگر میل جمال دلبران دارم عجب نبود چون آدم کو نباشد جان بخش روی زیبا را
نظر کن بر دل درویش و رحم آرای شه خوبان نصیحت بشنو و ضایع مگردان پند دانا را

(*Bolbolestān*: 37b–38a)

Epigram – Derviš-paša spada među učene i hrabre ljude. Pjesme su mu pune duha i alegorije. On je autor dva divana pjesama – jedan na perzijskom, drugi na turskom jeziku. Poezija u oba divana je lijepa, puna elegancije, smisla i suptilnosti. Dvaput je bio namjesnik u Bosni i nekoliko puta guverner u Egri. Smatraju da je bio evlija. Po ugledu na Mesneviju Dželaluddin Rumija počeo je da piše naziru (imitaciju) i napisao je oko dva sveska, ali jedne noći vidje na snu Rumiju koji mu reče: Dervišu! Moje djelo nije moguće podražavati. Okani se te zanesenosti.

On je tada odustao. Vidio sam ona dva toma koja je napisao. Puni su ljepote i smisla. Mislim da među vezirima nije bilo tako savršena i učena čovjeka. Evo nekoliko stihova iz njegove poezije:

⁸ *Metatekstualnost* je odnos komentara i teksta koji se komentira (kritički žanrovi, tradicionalni komentari), a metatekst označava svaki onaj tekst koji nastaje kao reakcija ili odgovor na neki drugi tekst (prototekst). Metatekst je ustvari tekst koji se oslanja na prototekst kao njegov kreativni ili kritički komentar (Lešić 2005: 102).

*Ako ona ljepotica, stasa poput čempresa, počasti
svojim dolaskom našu kuću,
u čast njene posjete žrtvovaću sve
ovoga i budućeg svijeta... (Bulbulistan: 118)*

Iz navedenog odlomka vidimo da Fevzija prvo navodi osnovne podatke o Derviš-paši i njegovu životu, zatim daje kritičke komentare o njegovoj poeziji, a na samom kraju citira njegove stihove. Dakle, može se reći da je riječ o metatekstu, nastalom kao reakcija na Derviš-pašine stihove, koji ustvari predstavljaju prototekst na koji se oslanja metatekst, kao njegov kritički komentar. Upravo zbog ovih kritičkih stajališta, za Fevziju se može reći da je postao začetnikom kritike u ovoj oblasti naše književnosti i da *Bulbulistan* ima veliku vrijednost i značaj sa stanovišta književne kritike.

2.3. Citati poslovice na arapskom jeziku

Analizom teksta *Bulbulistana* uočeno je nekoliko poslovice na arapskom jeziku koje su rasprostranjene u islamskom svijetu, što opet svjedoči o Fevizijinoj obrazovanosti i načitanosti. Poslovice koje je Fevzija upotrijebio integrirao je u sam tekst, što se vidi u narednom primjeru:

بی ریب و گمان اسرار "الولد ستر ابیه" در وی ظاهر شده (Bolboleštān: 38a)
Bez sumnje na njega se može primijeniti poslovice "Kakav otac, takav i sin". (Bulbulistan: 118)

3. Tipologija citata prema kategorijalnom citatnom trokutu

Navedeni citati iz *Bulbulistana* dalje se mogu klasificirati prema kategorijama koje je Dubravka Oraić-Tolić navela u *Teoriji citatnosti*. Naime, prema kategorijalnom citatnom trokutu, sastavljenom od vlastitoga teksta, citatnog inteksta i tuđega podteksta ili prototeksta, citati se mogu podijeliti na četiri glavna načina:

1. po citatnim signalima kojima tekst upućuje na postojanje citata;
2. po opsegu podudaranja između citata i prototeksta;
3. po vrsti prototeksta iz kojega su preuzeti citati;

4. po semantičkoj funkciji citata u sklopu teksta. (Oraić-Tolić 1990: 16)

3.1. Citati po citatnim signalima

Citati po citatnim signalima, kojima se vlastiti tekst ograđuje ili pomoću kojih se upućuje na postojanje tuđeg teksta u okviru svoga, dijele se na *prave* i *šifrirane*. Za *prave* citate karakteristični su vanjski citatni signali, kao što su: navodni znaci, drugi tip slova, tačni podaci o prototekstu iz kojega potječu signali i sl., a za *šifrirane* unutarnji citatni signali, kao što su: navođenje naslova citiranog teksta ili imena njegova autora u bližem ili daljem kontekstu, sintagme poput „kao što bi pjesnik rekao“ i dr. (Oraić-Tolić 1990: 16).

S obzirom na činjenicu da je *Bulbulistan* pisan u XVIII vijeku, što podrazumijeva da je riječ o jednom klasičnom tekstu, ne može se govoriti o postojanju vanjskih citatnih signala aktuelnih u današnje vrijeme. Jedino obilježje citata, koji se nalaze u *Bulbulistanu*, a preuzeti su iz Kur'ana i hadisa, jeste to što su pisani arapskim jezikom, što ih samim tim odvaja od ostalog teksta, koji je na perzijskom jeziku. Ustvari, može se reći da arapski jezik ovdje ima ulogu vanjskog citatnog signala koji upućuje na postojanje tuđeg teksta, odnosno da je riječ o *pravim* citatima, a ne o *šifriranim*. Međutim, u jednom broju citata koji su preuzeti iz hadisa spominje se i ime poslanika Muhammeda, a. s., ili se čak navodi da je riječ o hadisu, što bi se moglo smatrati unutarnjim citatnim signalima, pa bi se onda ti citati mogli svrstati i u *šifrirane* citate, što se vidi u sljedećem hadisu:

بیغمبر می گفته است که آتفوا فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله (Bolbolestān: 3b)

Vjerovjesnik (Muhammed) je rekao: „Čuvajte se oštroumnosti vjernika, jer on gleda božanskim svjetlom.“ (*Bulbulistan*: 52)

Sljedeći hadis dat je na perzijskom jeziku, dakle, arapski jezik više nema ulogu vanjskog citatnog signala, pa stoga ovdje nije riječ o *pravom* citatu nego o *šifriranom*, s obzirom na to da postoji unutarnji citatni signal, a to je da je navedeno kako je riječ o hadisu:

و در خبر دیگر آمده است که خدای تعالی هیچ کرداری نپذیرد الا که به اخلاص باشد به رضای ایزد تعالی کرده باشد و چون دریش اخلاص نبود حق تعالی آن عمل را نپذیرد و در آخرت او را هیچ ثوابی نباشد و جایگاه عاملش در دوزخ بود (Bolbolestān: 28b)

U drugom hadisu stoji da Bog prima samo ono djelo koje je učinjeno sa iskrenošću i radi Njegovog zadovoljstva. Ako djelo nije učinjeno sa iskrenošću, uzvišeni Bog ne prima to djelo. Nema nagrade za njega na drugom svijetu, a mjesto onoga koji ga je učinio biće u paklu. (Bulbulistan: 100)

Kada je riječ o citiranim pjesmama na perzijskom i osmanskome jeziku, njih možemo svrstati u *šifrirane* citate, s obzirom na to da Fevzija navodi ime autora svake pjesme.

Treća grupa citata, a to su poslovice na arapskom jeziku, nema nikakvih vanjskih citatnih signala, osim što su na arapskom jeziku, koji ih odvaja od ostatka teksta, pa ih stoga možemo svrstati u *prave* citate.

3.2. Citati po opsegu podudaranja

Prema opsegu podudaranja između citata i prototeksta, citati se dijele na *potpune* citate, u kojima se fragment tuđega teksta u cijelosti pridružuje izvornom kontekstu. Osim *potpunih*, citati po opsegu podudaranja dijele se na *nepotpune* citate, u kojima je zastupljeno djelomično pridruživanje jednog segmenta prototeksta, i na *prazne* ili *vakantne* citate, u kojima pridruživanje izvornom kontekstu uopće nije moguće (Oraić-Tolić 1990: 18).

Prema opsegu podudaranja između citata i prototeksta, citati preuzeti iz Kur'ana i hadisa spadaju u *potpune* citate, u kojima se fragment tuđega teksta u cijelosti pridružuje izvornom kontekstu. Sveti tekst Kur'ana predstavljao je apsolutni uzor među orijentalnoislamskim pjesnicima, među koje se ubraja i Fevzija, pa je stoga razumljivo da on potpuno citira kur'anske ajete, mada uglavnom donosi dijelove ajeta, a ne cijeli ajet, što se vidi u narednim primjerima:

مرا ستایش مردمان نه مطلوب است بلکه رویت جمال رحمان و اتصال فرمان دین است
که می فرماید فمن كان يرجو لقاء ربه فليعمل عملا صالحا و لا يشرک بعبادة ربه احد⁹
(*Bolbolestān*: 28b)

Ne tražim pohvalu ljudi nego želim da vidim ljepotu milostivog i da postupim shodno naredbi gospodara sudnjeg dana koji kaže: "Ko se nada da susretne svoga gospodara, neka čini dobro i neka ne pridružuje nikoga u obožavanju svoga gospodara." (Bulbulistan: 100)

⁹ Sura *Pećina* – *Al-Kahf*, 110. ajet.

ست و لا يشارك بعبادة ربه احدا¹⁰. شيخ قدس سره گفت ای پادشاه روی زمین ما را از
(*Bolbolestān*: 11a) خدای تعالی این برهان قوی آمده

Šejh reče: „Care! Od uzvišenog Boga došao nam je čvrst dokaz: *“Neka ne pridružuje (čovjek) nikoga u obožavanju svoga gospodara”*. (*Bulbulistan*: 68)

Iz gornjih dvaju primjera vidi se da je riječ o istom ajetu, samo što je u prvom primjeru zastupljeno pola ajeta, a u drugom posljednji dio ajeta.

I u sljedećim primjerima citiran je samo jedan dio ajeta i to njegov prvi dio:

سبحانک لا علم لنا الا ما علمتنا¹¹ اگر من ندانم چه کم و کاستم باشد. ملائکه چرا
(*Bolbolestān*: ۲۶b) شرم نداشتند که گفتند

Zašto se anđeli nisu stidjeli da kažu: Slava tebi! Mi znamo samo ono čemu si nas ti poučio. Ako i ja ne znam, kakve tu ima štete i sramote. (*Bulbulistan*: 95)

پس ندا کرد که سخن گوی آنکه بهشت سه بار گفت قد افلح المؤمنون¹² و آنکه گفت
(*Bolbolestān*: 32b) من حرامم بر همه ریاکاران و بر همه بخیلان

Poslije je pozvao raj: Govori! Tada je raj tri puta rekao: “Vjernici su spašeni”: A zatim je dodao: „Ovdje nemaju pristupa licemjeri i tvrdice.“ (*Bulbulistan*: 107)

Prema opsegu podudaranja između citata i prototeksta, za citirane pjesme na perzijskom i turskom jeziku može se pretpostaviti da spadaju u *potpune* citate, u kojima se fragment tuđega teksta u cijelosti pridružuje izvornom kontekstu. Kažemo pretpostaviti, jer sa sigurnošću ne znamo da li je Fevzija doslovno prenio citat ili djelomično, pa bi onda bilo riječ o *nepotpunim* citatima. Pogotovo ne znamo da li je riječ o *potpunom* ili *nepotpunom* citatu kod pjesme koja pripada Derviš-paši-zadeu, jer o njemu i njegovoj poeziji znamo samo to što Fevzija govori u *Bulbulistanu*. Da bi se sa sigurnošću klasificirale pjesme prema opsegu podudaranja, moralo bi se tragati za izvorima, odnosno prototekstovima iz kojih je Fevzija preuzimao citate. Osim toga, rukopis iz kojeg je ekscerpirana

¹⁰ Sura *Pećina* – *Al-Kahf*, 110. ajet.

¹¹ Sura *Krava* – *Al-Baqara*, 32. ajet.

¹² Sura *Vjernici* – *Al-Mu'minin*, 1. ajet.

građa, kao i ostali dostupni rukopisi, nisu autograf *Bulbulistana*, pa je moguće da je prilikom prepisivanja došlo do zamjene riječi nekom drugom ili da je nenamjerno učinjena neka greška prilikom prijepisa.

Isto tako, i za poslovice na arapskom jeziku može se pretpostaviti da je riječ o *potpunim* citatima, budući da je veoma teško doći do njihova izvornog oblika. Razumljivo je da su se usmenim putem poslovice prenosile iz generacije u generaciju, što je vjerovatno dovelo do pojedinih semantičkih pomaka.

3.3. Citati po vrsti prototeksta

Prema vrsti prototeksta iz kojeg potječu, D. Oraić-Tolić podijelila je citate na *intrasemiotičke*, u kojima prototekst pripada istoj umjetnosti kao i tekst, *intersemiotičke*, gdje tekst pripada drugim umjetnostima, i *transsemiotičke* citate, u kojima prototekst uopće ne pripada umjetnosti (Oraić-Tolić 1990: 21).

Prema vrsti prototeksta iz kojeg potječu, citati iz Kur'ana i hadisa ubrajaju se u *transsemiotičke* citate, u kojima prototekst uopće ne pripada umjetnosti, pa se citatni suodnos uspostavlja između umjetnosti i ne-umjetnosti. U *transsemiotičke* citate mogu se svrstati i citati poslovice na arapskom jeziku.

Prema vrsti prototeksta iz kojeg potječu, citati pjesama na perzijskom i turskom jeziku ubrajaju se u *intrasemiotičke*, u kojima prototekst pripada istoj umjetnosti kao i tekst, dakle pripada književnosti.

3.4. Citati po funkciji

Po semantičkoj funkciji koju obavljaju u sklopu teksta, citati mogu biti *referencijalni*, koji su orijentirani na prototekst, i *autoreferencijalni*, koji su orijentirani na tekst. *Referencijalni* upućuju na smisao prototeksta iz kojega su uzeti, a *autoreferencijalni* na smisao teksta u koji su uključeni. U književnoj umjetnosti *referencijalni* citati češći su u prozi, a *autoreferencijalni* u poeziji (Oraić-Tolić 1990: 30).

Kur'anski ajeti i hadisi uglavnom se navode radi potkrepljivanja prethodnog sadržaja, dakle, oni su orijentirani na sami prototekst, te je njihova funkcija u tekstu *referencijalna*. Fevzija ajete i hadise upotrebljava uglavnom da bi potvrdio neke svoje stavove, argumentacije i razmišljanja. U narednom primjeru Fevzija se referira na ajet iz Kur'ana da bi argumentirao svoj stav o tome da se ne treba stidjeti neznanja:

سبحانک لا علم لنا الا ما علمتنا¹³ اگر من ندانم چه کم و کاستم باشد. ملائکه چرا شرم
 نداشتند که گفتن (*Bolbolestān*: 26b)

Zašto se anđeli nisu stidjeli da kažu: Slava tebi! Mi znamo samo ono čemu si nas ti poučio. Ako i ja ne znam, kakve tu ima štete i sramote. (Bulbulistan: 95)

Za citate pjesama na perzijskom i osmanskome jeziku, te za citate poslovice na arapskom jeziku može se reći da obavljaju *autoreferencijalnu* funkciju u tekstu, budući da su orijentirani na sam smisao teksta u koji su uključeni.

Zaključak

Analizirajući postupke citatnosti kao jedan vid intertekstualnih odnosa u *Bulbulistanu*, dolazi se do zaključka da se najveći broj citata u *Bulbulistanu* odnosi na citate iz Sakralnog teksta, budući da je zastupljen jedan broj ajeta iz Kur'ana i veći broj hadisa Muhammeda, a. s. Ajeti se citiraju u prvom redu da bi argumentirali autorov stav i sadržaj koji mu prethodi. Međutim, oni se u nekim slučajevima upotrebljavaju samo da bi upotpunili rečenicu. Hadisi Muhammeda, a. s., zastupljeni su u većem broju i uglavnom se nalaze u proznom dijelu *Bulbulistana*. Citirani hadisi najvećim su dijelom preneseni u njihovu izvornom obliku na arapskom jeziku i uglavnom se navode radi naglašavanja značenja teksta, te da bi argumentirali autorov stav. Osim hadisa prenesenih u izvornom obliku na arapskom jeziku, u *Bulbulistanu* je zastupljen izvjestan broj hadisa parafraziranih i napisanih na perzijskom jeziku. Citiranje ajeta i hadisa pokazatelj je Fevzijine obrazovanosti i upućenosti u Kur'an i hadis.

Osim ovih citata, može se zaključiti da citati pjesama na perzijskom i osmanskome jeziku također imaju važno mjesto i ulogu u *Bulbulistanu*. Oni doprinose vrijednosti samog djela *Bulbulistan*, s obzirom na to da Fevzija ne samo da citira pjesme, nego i daje kritičke komentare na poeziju svojih savremenika. Osim toga, o nekim pjesnicima, kao što je Derviš-paša-zade, znamo samo to što Fevzija kaže u svom *Bulbulistanu*, a to je od neprocjenjivog značaja za ispitivanje naše kulturne baštine na orijentalnim jezicima. Upravo zbog ovih kritičkih stajališta, za Fevziju se može reći da je postao začetnikom kritike u ovoj oblasti naše književnosti

¹³ Sura *Krava* – *Al-Baqara*, 32. ajet.

i da djelo *Bulbulistan* ima veliku vrijednost i značaj sa stanovišta historije književnosti i književne kritike♦

Đenita Haverić

Citations in "Bulbulistan" by Fevzi Mostarac

Summary

This paper analyses citations as a form of intertextual relationship in *Bulbulistan* by Fevzi Mostarac. Citations in *Bulbulistan* may be classified in three groups. The first includes citations from the Qur'an and the Hadith, the second includes citations of poems in Persian and Ottoman Turkish, assigned to Persian, Turkish and Bosnian poets, and the third includes citations of proverbs in Arabic.

These citations can be further classified according to the triangle of citation categories, i.e., in light of how much own text, cited text or sub-text or proto-text of another source they include, as elaborated by Dubravka Oraić-Tolić in her *Theory of Citation*. They are thus divided according to signals that indicate the presence of citations, citations that overlap with the proto-text, citations according to the semantic function within the text itself.

Key words: intertextuality, citations, *eqtebās*, *Bulbulistan*, Fevzi Mostarac

Bibliografija

Izvori:

- Mostārī, Mohammad Fouzī *Bolbolestān*. OZHA u Zagrebu, rukopis No. 6, (fol. 9b–56b)
- Mostārī, Mohammad Fouzī (2011): *Bolbolestān*. Kritičko izdanje priredila: Esmat Khoeini, Kulturni centar Ambassade Islamske Republike Iran, Sarajevo
- Mostarac, Fevzi (1973): *Bulbulistan*. Prijevod, uvod, napomene i komentari: Džemal Čehajić, Svjetlost, Sarajevo

Literatura:

- Bahār, Mohammadtaqī (1375/1996): *Sabkšenāsī*. Sv. I, II i III. Mo'assese-ye entešārāt-e Amīr Kabīr, Tehrān
- Lešić, Zdenko (2005): *Teorija književnosti*. Sarajevo Publishing, Sarajevo
- Meibodī, Abol fazl Rašīdoddīn (1363/1984): *Kašfol-asrār*. Svezak 10. Kritičko izdanje: M. Šarī'at, Mohammad Ğawād. Entešārāt-e Amīr Kabīr, Tehrān
- Muftić, Teufik (1995): *Klasična arapska stilistika*. El Kalem, Sarajevo
- Oraić-Tolić, Dubravka (1990): *Teorija citatnosti*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb
- Pavličić, Pavao (1988): "Intertekstualnost i intermedijalnost". U: *Intertekstualnost & intermedijalnost*. Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, str. 157–195, Zagreb